

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Гаврік Р. О.

ВСТУП

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році призвело до істотних змін у житті кожного громадянина України, а також іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживали на її території; значна частина їх особистих немайнових та майнових прав були порушені в результаті знищення критичної та цивільної інфраструктури, позбавлення або знищення власності, створенням небезпечних умов для життя, здоров'я та подальшого перебування на території постійного місця проживання зазначених осіб. Активні бойові дії, небезпека для життя та здоров'я дитини, в тому числі раптова, викликана запуском ракет та ударних безпілотних літальних апаратів, призвела до зміни пріоритетів у захисті прав дитини – ключовим в даному аспекті стало передусім право дитини на життя, яке хоч і не є сімейним, однак також має бути забезпечене її батьками, усиновителями, законними представниками. Одним з таких питань пов'язаних з захистом відповідного права, а також пов'язано з іншими сімейними правами та інтересами, в тому числі із правом на належне сімейне виховання, правом знаходитися в родині, правом на розвиток та освіту, правом на утримання, стало питання поміщення дитини у більш безпечні умови, зважаючи на те, що попереднє місце проживання дитини та її батьків могло наражати на небезпеку життя та здоров'я дитини (якщо вона знаходилася у зоні бойових дій, на тимчасово окупованій території або в регіоні, де є ракетна небезпека).

Вищезазначене зумовило необхідність внесення змін та доповнень до існуючого законодавства, яке було передусім законодавством мирного часу і не могло врахувати усіх труднощів в реалізації сімейних прав та інтересів в умовах правового режиму воєнного стану. Не виключенням стало і реформування законодавства, яке врегульовує питання захисту сімейних прав та інтересів дитини, в тому числі й особливостей застосування способів захисту в умовах війни батьками дитини, іншими законними представниками дитини, судом, органами опіки та піклування, іншими органами, уповноваженими здійснювати захист сімейних прав та інтересів дитини. Важливим питанням в контексті збройного конфлікту та перебування дитини у небезпечних для життя,

здоров'я дитини умовах є питання її переміщення у регіони, в яких відповідні умови відсутні (в тому числі й переміщення дитини за межі території України до держав, в яких відсутні обставини збройного конфлікту, передусім держави-члени Європейського Союзу, Республіка Молдова, держави Північної Америки), а також питання захисту права дитини на утримання в умовах правового режиму воєнного стану.

1. Прикладні аспекти застосування способів захисту сімейних прав та інтересів дитини її батьками (законними представниками) в умовах правового режиму воєнного стану

Одним із напрямків законодавства, яке врегульовує питання захисту сімейних прав та інтересів дитини стало визначення у законодавстві можливості тимчасового влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, до прийомної сім'ї або до дитячого будинку сімейного типу. Відповідне влаштування здійснюють служби у справах дітей за місцем функціонування відповідної прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу, а за відсутності видачі ними відповідного наказу – влаштування здійснюється за наказом відповідної військової адміністрації обласного рівня. Також під час дії на території України правового режиму воєнного стану діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які залишилися без піклування батьків, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, можуть тимчасово влаштовуватись до інших закладів, в яких передбачено цілодобове перебування дітей, у населених пунктах, в яких можливо забезпечити безпеку дітей з урахуванням їх віку та стану здоров'я¹.

Протягом останніх двох років було внесено зміни до законодавства, якими здійснено істотне розширення прав осіб, які вправі здійснювати захист прав дитини як її законні представники. Зокрема, 22 травня 2022 року було прийнято Закон України № 2267-IX, яким було внесено зміни до ст. 30-1 Закону України «Про охорону дитинства», а саме покладено функції законних представників дитини на період її переміщення, в тому числі за кордон з метою евакуації, на керівників закладів, до яких на цілодобове перебування була влаштована дитина, або на уповноваженого керівником закладу працівника цього закладу, чи у разі неможливості виконання керівником своїх обов'язків – на іншу особу, призначену органом опіки та піклування чи військовою

¹ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 року № 349. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-п#Text>.

адміністрацією/військово-цивільною адміністрацією за місцем розташування закладу. Такі особи вправі здійснювати будь-які дії щодо захисту прав дитини аж до повернення такої дитини в Україну або до її возз'єднання з сім'єю, крім повноважень щодо вчинення від імені та в інтересах дитини правочинів, пов'язаних із житловими та майновими правами, надання згоди на усиновлення та зміну громадянства дитини. Цим же законом відповідні повноваження законних представників на період тимчасового переміщення (евакуації) дитини були надані й патронатним вихователям². Постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 року № 580 було затверджено Порядок тимчасового переміщення (евакуації) та забезпечення умов для перебування на території України, де не ведуться бойові дії, або за межами України дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, яким було передбачено, що на керівника закладу або уповноважену ним супроводжуючу особу на період тимчасового переміщення (евакуації) дітей покладається відповідальність за їх життя і здоров'я, обов'язки щодо виконання повноважень законних представників дітей (крім вчинення правочинів, пов'язаних із житловими та майновими правами, від імені та в інтересах дитини, надання згоди на усиновлення дитини та зміну громадянства), запобігання будь-яким спробам порушення прав дітей та осіб, вчинення інших дій, пов'язаних із переміщенням (евакуації) дітей³. В той же час, першочергове покладання обов'язків законного представника дитини, що перебуває у виховному, соціальному чи медичному закладі на керівника цього закладу не завжди було доцільним, зважаючи на те, що останній міг самостійно евакуюватися (у зв'язку із чим у відповідному закладі не було можливості провести евакуацію дітей, у зв'язку із відсутністю керівника, або покласти відповідні обов'язки на іншу особу). Даний недолік було усунуто після затвердження нового порядку тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення, відповідно до якого було уточнено, що у разі неможливості видання керівником закладу наказу про тимчасове переміщення (евакуацію) дитини, в тому числі у зв'язку із його

² Про внесення змін до статті 30-1 Закону України "Про охорону дитинства" щодо законного представництва деяких категорій дітей під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні: Закон України від 22 травня 2022 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2267-20#Text>.

³ Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 і від 27 березня 2022 р. № 385: постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 року № 580. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-2022-п>.

відстороненням від виконання службових обов’язків або відсутності, відповідні повноваження щодо визначення відповідальної особи за виконання обов’язків щодо тимчасового переміщення (евакуації) дитини здійснюють обласна, Київська міська військова адміністрація за місцем постійного розташування закладу. Така особа забезпечує виконання функцій законного представника дітей відповідно до частини четвертої статті 30-1 Закону України “Про охорону дитинства”⁴. Постановою Кабінету Міністрів України від 7 липня 2022 року № 794 було покладено повноваження законного представника дитини, яка тимчасово переміщена (евакуйована) на особу, на період її повернення в Україну, на призначену закордонною дипломатичною установою України особу; відповідне призначення здійснюється на підставі рішення виконавчого органу міської, селищної, сільської ради, районної, районної у м. Києві державної адміністрації, районної/обласної військової адміністрації/ Національної соціальної сервісної служби про повернення переміщених (евакуйованих) дітей – громадян України⁵. У всіх цих випадках на особу, визначену як законний представник дитини, тимчасово покладаються усі права та можливості щодо забезпечення захисту прав дитини, заходів до запобігання будь-яким спробам порушення прав дітей, в тому числі через застосування самозахисту, інформування про усі випадки порушень прав дитини відповідну військову адміністрацію обласного рівня за місцем постійного розташування закладу, а у разі відсутності такої можливості – Нацсоцслужбу, а останні повинні вжити заходів щодо припинення порушень прав дитини, звернення до органу опіки та піклування за місцем тимчасового перебування (евакуації) з метою взяття осіб на тимчасовий облік для вирішення нагальних питань зазначених осіб, інформування про прибуття дитини до місця тимчасового перебування (евакуації) в Україні або за межами України батьків, інших законних представників дитини, а також відповідний орган опіки та піклування як за місцем постійного перебування дитини, так і за місцем евакуації. Уповноважена особа – законний представник дитини уповноважується на здійснення догляду за дитиною, її виховання та розвитку, сприяння спілкуванню дітей з батьками чи іншими законними представниками, якщо таке спілкування не суперечить інтересам дитини, запобігання будь-яким спробам порушення прав дітей

⁴ Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 року № 546. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-p>.

⁵ Деякі питання повернення дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України з метою отримання тимчасового захисту під час воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 7 липня 2022 року № 794. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2022-p>.

та осіб, надання (у разі потреби) адміністративним або судовим органам держави тимчасового перебування дітей та осіб інформації та документів, необхідних для прийняття ними рішень про призначення супроводжуючих осіб тимчасовими опікунами дітей та осіб (інших рішень, необхідних для виконання ними обов'язків щодо дітей та осіб у державі тимчасового перебування), з перекладом, засвідченим в установленому законодавством порядку. З іншого боку, такі особи не мають права: залишати дітей без нагляду, змінювати своє та їх місце перебування без погодження із обласною, Київською міською військовою адміністрацією, а у разі перебування за межами України – без погодження з Нацсоцслужбою.

Слід окремо відзначити, що постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2022 року № 940 було передбачено відповідальність законних представників дітей за відмову від обов'язкової евакуації дитини. В такому разі, опіка чи піклування таких осіб над дітьми припиняється (зазначене стосується законних представників дітей, які виховуються в прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, які перебувають під їх опікою чи піклуванням, які влаштовані в сім'ї патронатних вихователів)⁶. Органи опіки та піклування в даному випадку були уповноважені застосовувати два способи захисту: припинення правовідношення щодо виховання дитини у прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, перебування у сім'ї патронатного вихователя, перебування під опікою чи піклуванням, а також припинення дій, які порушують сімейні права, оскільки уповноважені забезпечити евакуацію такої дитини, спільно із Національною сервісною службою, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей патронатних вихователів, закладів, в яких передбачається цілодобове перебування дітей, які перебувають у безпечних районах⁷.

Інше актуальне питання: визначення місця проживання дитини з одним із батьків за межами України та її вивезення за кордон як способів захисту сімейних прав та інтересів дитини в умовах воєнного стану. В даному аспекті визначений сімейним законодавством ускладнений порядок тимчасового вивезення дитини за межі території України (коли для її вивезення необхідною є згода батьків одного з батьків, в тому числі

⁶ Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. P. 20.

⁷ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо удосконалення механізму проведення евакуації: постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2022 року № 940. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2022-п#Text>.

нотаріально посвідчена, оскільки Правила перетинання державного кордону громадянами України в тій редакції, яка діяла до 12.03.2022 року передбачала саме нотаріальну форму згоди) створював перешкоди для забезпечення якнайкращих інтересів дитини, до яких зокрема може бути віднесено інтерес знаходження у безпечних для життя та здоров'я умовах, в тих умовах, в яких можуть якнайповніше бути забезпечені права дитини⁸.

У зв'язку із цим, до Правил перетинання державного кордону громадянами України, були внесені зміни, які передбачили, що виїзд за межі України дітей, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків, баби, діда, повнолітніх брата, сестри, мачухи, вітчима або інших осіб, уповноважених одним з батьків письмовою заявою, завіреною органом опіки та піклування, здійснюється без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків та за наявності паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України)/документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону⁹. Цим самим було по суті змінено порядок вивезення дитини за кордон в умовах правового режиму воєнного стану¹⁰.

Якщо дитина виїхала за кордон з одним із батьків, то, вирішуючи в умовах воєнного стану спір про місце проживання дитини, суд має враховувати пріоритет інтересів дитини при вирішенні будь-якого питання, що стосується дітей, невід'ємність і пріоритет права дитини на життя, перебування її в безпечному середовищі. Як зазначив Верховний Суд у постанові від 16 листопада 2022 року у справі № 953/6251/21, виходячи із принципу правового статусу дитини, зокрема невід'ємності і пріоритету права на життя (на держави покладається обов'язок забезпечити їх виживання і розвиток відповідно до ст. 6 Конвенції про права дитини), найкращим інтересам дитини відповідає перебування дитини разом із тим з батьків, який перебуває за кордоном, якщо наявний «серйозний ризик» для дитини в разі її повернення до держави її місця постійного проживання. Також має враховуватися обставина, що з моменту переміщення дитини на час ухвалення рішення судами попередніх інстанцій міг минути тривалий час і дитина могла прижитися

⁸ Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. P. 20.

⁹ Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-пф#Text>.

¹⁰ Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. P. 21.

у новому середовищі¹¹. Сам факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків. Водночас обставини, пов'язані із безпекою дитини та наслідками бойових дій є істотними, підлягають встановленню та оцінці судом (Постанова Верховного Суду від 14 червня 2023 року у справі № 760/31518/21)¹². Цим самим в судовій практиці було фактично визнано, що тимчасове вивезення дитини за кордон у зв'язку із небезпекою для її життя, здоров'я та розвитку через обставини, викликані військовим конфліктом, є по суті способом захисту дитини її батьками, усиновителями чи іншими особами, які є законними представниками дитини. Однак, на нашу думку й суд у рішенні у спорах про визначення місця проживання дитини (якщо один із батьків заперечує відповідність інтересам дитини її вивезення за кордон, зміну її постійного місця проживання) застосовує визначення місця проживання дитини як спосіб захисту (по суті охоплюється змістом такого способу як зміна сімейного правовідношення)¹³.

Таким чином, наразі не вимагається нотаріальна посвідчена згода батьків на виїзд дитини за кордон без їх супроводу. Єдиним стримуючим механізмом, попереджуючим несанкціонований вивіз дитини за кордон, є вимога до осіб, які не є матір'ю чи батьком дитини, його бабою чи дідом, повнолітнім братом чи сестрою, мачухою чи вітчимом, щодо наявності в них від одного з батьків дитини письмової заяви про дозвіл на вивіз дитини за кордон, завіреної органом опіки та піклування. Вказане спрощення має ризиком зловживання родичами дитини своїми правами та вивезення дитини за кордон без узгодження цього вивезення з батьками дитини та наміру повернення дитини у державу її громадянства. Наслідком спрощення у такий спосіб механізму виїзду дітей за кордон стануть численні випадки боротьби батьків за відшукання та повернення своїх дітей додому¹⁴.

Також проблемою можемо визнати неузгодженість положень Правил перетинання державного кордону громадянами України та ст. 157

¹¹ Олійник А. Сучасні виклики та актуальні проблеми захисту прав та інтересів дітей у цивільних та сімейних справах в умовах воєнного стану: огляд практики Верховного Суду. *Офіційний сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Zahist_ditei_voen_stan.pdf.

¹² Олійник А. Сучасні виклики та актуальні проблеми захисту прав та інтересів дітей у цивільних та сімейних справах в умовах воєнного стану: огляд практики Верховного Суду. *Офіційний сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Zahist_ditei_voen_stan.pdf.

¹³ Havrik A. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. P. 23.

¹⁴ Коваленко М. В. Виїзд дітей та студентів за кордон в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2023. № 1. С. 12.

Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України). Остання передбачає необхідність отримання згоди для переміщення дитини будь-якого віку за кордон (а не тієї, яка не досягла 16 років), крім цього в ній не міститься можливостей переміщення дитини іншими особами; скасування необхідності наявності нотаріально посвідченої згоди батьків на виїзд дитини за кордон без їх супроводу або у супроводі одного з батьків наявне на рівні підзаконного правового акту, але відповідна згода вимагається відповідно до СК України. На нашу думку, слід узгодити положення ст. 157 СК України та п. 2-3 Правил перетинання державного кордону громадянами України, однак уточнити в обох випадках, що спрощений порядок вивезення дитини за кордон застосовується лише протягом дії правового режиму воєнного стану¹⁵.

Третій аспект, пов'язаний із змінами у законодавстві України, яке врегульовує питання забезпечення та реалізації права дитини на утримання.

Зміни в законодавстві на час військового стану не торкнулись обов'язків батьків забезпечувати дітей та платити аліменти. Адже, як у мирний час, так і особливо у нинішніх реаліях, діти потребують особливої уваги та турботи, додаткових гарантій захисту їх прав та законних інтересів¹⁶. Головними змінами, пов'язаними із правовим режимом воєнного стану в частині стягнення аліментів та додаткових витрат на дитину, стали наступні¹⁷.

По-перше, було внесено зміни до Закону України «Про виконавче провадження», а саме Розділ XIII цього Закону було доповнено п. 10-2, відповідно до якого до набрання чинності законом щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором, зупиняється вчинення виконавчих дій, забороняється заміна стягувачів у виконавчих провадженнях, стягувачами за якими є в тому числі громадяни російської федерації (крім громадян, які постійно проживають на території України), припиняється звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника (втім, було зроблено виняток для присуджених аліментів, але не для додаткових витрат на дитину). Визначені цим Законом строки пред'явлення документів на стягнення аліментів та додаткових витрат перериваються та

¹⁵ Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. P. 23.

¹⁶ Аліментні зобов'язання у період воєнного стану. *Координаційний центр з надання правової допомоги*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/alimentni-zobovyazannya-u-period-voyennogo-stanu>.

¹⁷ Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. P. 23.

встановлюються з дня припинення або скасування воєнного стану. За рішеннями про стягнення аліментів підприємства, установи, організації, фізичні особи, фізичні особи – підприємці, які здійснюють відрахування із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника, перераховують стягнуті кошти на визначений у заяві або зверненні стягувача рахунок, а у разі відсутності реквізитів рахунка стягувача – на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби, приватного виконавця. Також забороняється відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території територіальних громад, що належать до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої російською федерацією території України¹⁸. Як вказано у роз'ясненні Міністерства юстиції України від 1 квітня 2022 року, в якому було зазначено, що цим Законом не передбачено заборони нарахувати боржникам за аліментами пеню за прострочення їх сплати. Рішення про сплату пені – як і раніше – приймає суд, за заявою стягувача аліментів про стягнення пені¹⁹. Отже, правовий режим воєнного стану вплинув частково на процес виконання рішення суду про стягнення аліментів на дитину, але не вплинув на саму можливість судового захисту права дитини на утримання. Втім, стягнення додаткових витрат на дитину, якщо стягувачем є громадянин російської федерації, наразі заблоковане. Також залишається незрозумілим чи стосується зупинення виконавчих дій, якщо стягувачем є громадянин російської федерації, виконання рішень суду про стягнення аліментів. На нашу думку, якщо законодавець залишив можливість стягнення за рішеннями щодо аліментів на дитину, доцільно буде зберегти можливість вчинення виконавчих дій, спрямованих на виконання відповідного судового рішення (якщо вони є можливі в нинішніх умовах). Також не зовсім зрозумілим є положення про заборону відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень «на території територіальних громад, що належать до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій». Чи стосується це положення стягувачів, які проживають на цих територіях, чи боржника? В останньому випадку,

¹⁸ Про внесення зміни до розділу XIII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про виконавче провадження": Закон України від 15 березня 2022 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2129-20#Text>.

¹⁹ Роз'яснення Мін'юсту щодо аліментних зобов'язань у період воєнного стану (1 квітня 2022 року). *Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-minyustu-shchodo-alimentnih-zobov'язan-u-period-voyennogo-stanu>.

звичайно, є проблемним здійснювати відповідне стягнення, але навряд чи варто забороняти його здійснення (слід лише передбачити можливість зупинення вчинення виконавчих дій у разі неможливості стягнення); в першому випадку можемо визнати доцільність встановлення заборони на відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання, але лише щодо стягувачів, які проживають на тимчасово окупованих територіях, оскільки такі кошти потенційно можуть бути використані окупантом. На нашу думку, встановлення заборони відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території територіальних громад, що належать до територій, на яких ведуться активні бойові дії є недоцільним, слід також лише передбачити можливість зупинення вчинення виконавчих дій у разі неможливості стягнення²⁰.

По-друге, було розширено перелік доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на дитину, а також врегульовано випадки, коли платник аліментів виїхав в державу, з якою Україна не уклала договору про надання правової допомоги. В першому випадку було поширено можливість утримання аліментів не лише із сум грошового забезпечення, що надається щомісячно (оклад за штатною посадою, оклад за військове або спеціальне звання, відсоткова надбавка за вислугу років, вчене звання і науковий ступінь, кваліфікацію та умови служби), а й інших виплат, установлених законодавством, зокрема додаткової винагороди, яка виплачується на період воєнного стану, крім грошового забезпечення, що не має постійного характеру, та інших випадків, передбачених законом. В другому випадку визначено, що розмір аліментів обчислюється виходячи із розміру середньої заробітної плати працівника для місцевості, де мешкали такі особи до від'їзду за кордон. У разі надання такими особами відомостей про свій заробіток (дохід) аліменти обчислюються виходячи із розміру заробітку (доходу), отриманого ними за кордоном²¹.

По-третє, зважаючи на активне ведення бойових дій в деяких регіонах України, а також тимчасову окупацію окремих територій України, низка судів в Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, Харківській та Херсонській областях призупинили свою діяльність. Зважаючи на те, що активні бойові дії на певних територіях або окупація не повинні

²⁰ Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. Pp. 23-24.

²¹ Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 року № 146. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-93-п#Text>.

обмежувати право учасника сімейних відносин на захист свого сімейного права чи інтересу, відповідними розпорядженнями Голови Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, територіальну підсудність судових справ, що розглядались в цих судах, було змінено. Відповідне положення випливає із тексту ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів»²².

Як уже зазначалося, у разі прострочення у сплаті аліментів суд вправі застосувати такий спосіб захисту права дитини на утримання, як стягнення пені або процентів відповідно до ст. 196 СК України. Обставини, викликані збройним конфліктом можуть вплинути на майновий стан боржника, на його здоров'я, а тому можливим є ускладнення можливостей боржника виконувати свої аліментні зобов'язання. В такому випадку відповідно до ст. 192 СК України розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення здоров'я когось із них. Опосередковано, у разі невиконання таким боржником своїх аліментних зобов'язань це може вплинути на розмір неустойки (вона може бути зменшена), але не на саму можливість її стягнення²³. У правовій доктрині зазначалося на необхідності не застосовувати пеню та проценти у разі виникнення заборгованості по аліментах або додаткових витратах на дитину, яка виникла у зв'язку із втратою роботи, зменшенням заробітної плати або порушенням строку її виплати, призупиненням дії трудового договору, знищення підприємства, власником або співвласником якого був боржник та інших поважних обставин, які виникли в період дії воєнного або надзвичайного стану в Україні або окремих регіонах, населених пунктах²⁴. На нашу думку, запропоновані А. М. Буряченком зміни до ст. 196 СК України є доцільними та своєчасними, оскільки стягнення пені та процентів є не тільки способом захисту права дитини на утримання, а й заходом

²² Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

²³ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.

²⁴ Буряченко А. М. Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2022. С. 106.

сімейно-правової відповідальності батьків, а відповідальність повинна наставати лише за наявності вини (крім цивільно-правової відповідальності, яка може наставати і без вини)²⁵.

Актуальним способом захисту права дитини на утримання в умовах правового режиму воєнного стану є можливість отримання тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме у розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (відповідно до ч. 8 ст. 181 СК України). Зважаючи на те, що велика кількість дітей втратила батьків (які через обставини, викликані війною, пропали безвісти), а частина батьків втратила житло, роботу, що позбавило їх можливості утримувати дитину в тому ж обсязі, що й до початку війни, застосування такого способу захисту сімейних прав та інтересів як виплата тимчасової державної допомоги на дитину є своєчасним і таким, що забезпечує належний захист права дитини на утримання²⁶.

Отже, повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році, активні бойові дії, небезпека для життя та здоров'я дитини, в тому числі раптова, викликана запуском ракет та ударних безпілотних літальних апаратів, призвела до зміни пріоритетів у захисті прав дитини – ключовим в даному аспекті стало передусім право дитини на життя, яке хоч і не є сімейним, однак також має бути забезпечене її батьками, усиновителями, законними представниками. Вищезазначене зумовило необхідність внесення змін та доповнень до існуючого законодавства, яке було передусім законодавством мирного часу і не могло врахувати усіх труднощів в реалізації сімейних прав та інтересів в умовах правового режиму воєнного стану. Не виключенням стало і реформування законодавства, яке врегульовує питання захисту сімейних прав та інтересів дитини, в тому числі й особливостей застосування способів захисту в умовах війни батьками дитини, іншими законними представниками дитини, судом, органами опіки та піклування, іншими органами, уповноваженими здійснювати захист сімейних прав та інтересів дитини. Протягом 2022-2023 років це законодавство було істотно оновлено. В той же час, на даний час зберігаються окремі недоліки у механізмі тимчасового вивезення (евакуації) дітей в безпечні регіони або за кордон. Так, першочергове покладання обов'язків законного представника дитини, що перебуває у

²⁵ Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. P. 26.

²⁶ Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. P. 26.

виховному, соціальному чи медичному закладі на керівника цього закладу в аспекті тимчасового вивезення (евакуації) дитини в безпечні регіони або за кордон не завжди було доцільним, зважаючи на те, що керівник закладу міг самостійно евакуюватися (у зв'язку із чим у відповідному закладі не було можливості провести евакуацію дітей, через відсутність керівника, або покласти відповідні обов'язки на іншу особу). Даний недолік було усунуто після затвердження нового порядку тимчасового переміщення (евакуації) дітей в червні 2023 року. Також спрощення процедури виїзду дитини за кордон без супроводу батьків призвело до ризиків зловживання родичами дитини своїми правами та вивезення дитини за кордон без узгодження цього вивезення з батьками дитини та наміру повернення дитини у державу її громадянства; проблемою можемо визнати неузгодженість положень Правил перетинання державного кордону громадянами України та ст. 157 Сімейного кодексу України – останній передбачає необхідність отримання згоди для переміщення дитини будь-якого віку за кордон (а не тієї, яка не досягла 16 років), крім цього в ній не міститься можливостей переміщення дитини іншими особами; скасування необхідності наявності нотаріально посвідченої згоди батьків на виїзд дитини за кордон без їх супроводу або у супроводі одного з батьків наявне на рівні підзаконного правового акту, але відповідна згода вимагається відповідно до Сімейного кодексу України. На нашу думку, слід узгодити положення ст. 157 Сімейного кодексу України та п. 2-3 Правил перетинання державного кордону громадянами України, однак уточнити в обох випадках, що спрощений порядок вивезення дитини за кордон застосовується лише протягом дії правового режиму воєнного стану.

Запровадження правового режиму воєнного стану, зумовило ряд змін у застосуванні способів захисту права дитини на утримання – були обмежені виконавчі дії щодо виконання судових рішень про стягнення додаткових витрат на дитину у разі, якщо стягувачем є громадянин російської федерації, який проживає за межами території України; заборонено відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території територіальних громад, що належать до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій; розширено перелік доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на дитину, а також визначено випадки, коли платник аліментів виїхав в державу, з якою Україна не уклала договору про надання правової допомоги; змінено територіальну підсудність справ про стягнення аліментів та додаткових витрат, тобто наділено застосовувати стягнення аліментів, додаткових витрат, а також відповідальності за порушення аліментних зобов'язань як способи захисту інші суди

2. Окремі питання застосування способів захисту сімейних прав та інтересів дитини органами опіки та піклування

Одним із органів захисту прав та законних інтересів такого учасника сімейних відносин, як дитина, є орган опіки та піклування. Аналог такого органу можна простежити у сімейному законодавстві багатьох держав Європейського Союзу та держав-кандидатів у члени ЄС, де він має назву «сирітського суду» (Латвія), «суду з питань опіки та піклування» (Польща, Румунія), «суду у справах опіки» (Німеччина), «органу опіки» (Молдова), «служби, що займається наглядом за дітьми, їх вихованням» (Франція), «органу опіки та піклування» (Чехія). Незважаючи на різні підходи до форм та способів захисту прав та законних інтересів дитини, що здійснюються цими органами, основним є те, що саме вони є тими органами контролю за належним виконанням батьками своїх сімейних обов'язків щодо дитини, а в окремих випадках – саме ці органи вирішують спори, які виникають між батьками щодо виконання ними своїх батьківських прав та обов'язків. Відповідно до положень СК України, у випадках, передбачених цим Кодексом, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування (ст. 19). Останній, в ряді випадків виступає учасником цивільних процесуальних відносин за позовами батьків щодо визначення механізму реалізації власних прав та обов'язків щодо дитини; в ряді випадків виступає органом, який самостійно здійснює захист прав та інтересів дитини, в тому числі в аспекті надання дозволу на вчинення батьками ряду дій щодо дитини та її майна, а також в контексті прийняття обов'язкового для батьків рішення, яким здійснюється захист прав та законних інтересів дитини. При цьому, орган опіки та піклування застосовує особливі способи захисту сімейних прав та інтересів передусім дитини, однак побічно – й батьків та інших учасників сімейних відносин²⁷.

Попри те, що в СК України поняття «орган опіки та піклування» зустрічається у 37 статтях, присвячених питанням правовідносин батьків та дітей, а також правовідносинам із влаштуванням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування²⁸, повноваження органу опіки та піклування визначені досить загально і по суті йде відсилання до положень інших нормативно-правових актів, зокрема до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та

²⁷ Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 90.

²⁸ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.

постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»²⁹.

Як вірно зазначає З. В. Ромовська, орган опіки та піклування можна вважати попередньою ланкою розв'язання спору між батьками щодо дитини (зокрема, щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним, як це визначено у ч. 4 ст. 19 СК України). В той же час, звернення до органу опіки та піклування батьків дитини не є обов'язковим, оскільки для батьків залишається відкритою можливість вирішення наявного сімейного спору у суді. Як зазначено у ч. 4 ст. 19 СК України в такому разі орган опіки та піклування є обов'язковим учасником справи³⁰.

С. Я. Фурса зазначає, що до повноважень органів опіки та піклування також належать: надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю (ст. 35 Цивільного кодексу України – надалі по тексту ЦК України), призначення опікуна чи піклувальника, звільнення особи від повноважень опікуна чи піклувальника (ст. ст. 63, 75 ЦК України, ст. 251 СК України), припинення опіки та піклування (ст. ст. 76, 77 ЦК України, ст. 250 СК України), встановлення опіки над майном (ст. 74 СК України), вирішення спору між батьками дитини щодо прізвища дитини (ч. 3 ст. 145 СК України), щодо імені дитини (ч. 3 ст. 146 СК України), щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158 СК України), щодо управління майном дитини (ст. 177 СК України), ведення обліку дітей, які підлягають усиновленню та осіб, які бажають усиновити дитину (ст. 215 СК України), надання згоди на усиновлення дитини (ст. 221 СК України), здійснення нагляду за усиновленими дітьми, які проживають в Україні (ст. 235 СК України), укладення патронатного договору та вирішення питання щодо оплати діяльності патронатного вихователя (ст. ст. 252 та

²⁹ Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 90.

³⁰ Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник для студ. вищ. навч. закл. К.: Правова єдність, 2009. С. 61.

254 СК України), захист сімейних прав за зверненнями інших членів сім'ї та родичів (ст. ст. 258 та 262 СК України)³¹.

Крім цього, відповідно до ч. 2 ст. 170 СК України у виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя та здоров'я дитини, орган опіки та піклування вправі постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків, про що повідомляється прокурор, а далі – подає позов про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав³².

Говорячи про форми участі органів опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів дитини, можна навести позицію Л. В. Красицької, яка зазначає на існування чотирьох таких форм: 1) безпосередній захист прав та інтересів батьків і дітей; 2) участь у судовому захисті прав та інтересів батьків і дітей; 3) вчинення інших дій, пов'язаних із захистом сімейних прав та інтересів, спрямованих на запобігання порушенням сімейних прав та інтересів, що полягають у наданні дозволів або згоди на вчинення певних юридичних дій; 4) здійснення контролю та нагляду за дотриманням сімейних прав та інтересів³³.

С. М. Лепех вказує, що органи опіки та піклування в механізмі захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин можуть займатися такими видами діяльності: 1) звернення до суду в інтересах певних категорій осіб для захисту їхніх прав; 2) участь у судовому розгляді певних категорій справ, визначених законом; 3) самостійне вирішення окремих спорів або надання згоди на вчинення певних дій³⁴. Позитивно відзначаючи науковий доробок Л. В. Красицької та С. М. Лепеха в аспекті наукового дослідження форм та способів захисту сімейних прав та інтересів батьків та дітей, в тому числі органами опіки та піклування, все ж маємо відзначити на наявності лише двох форм такого захисту: безпосередньої участі у захисті сімейних прав та інтересів, коли орган опіки та піклування самостійно застосовує відповідні способи захисту і опосередкованої, коли орган опіки та піклування залучається до участі у

³¹ Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. С. 86.

³² Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2003. С. 41.

³³ Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. С. 13.

³⁴ Лепех С. М. Сімейне право України. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С. 42-43.

вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини, однак самостійно відповідні способи захисту не застосовує³⁵.

В першому випадку, органи опіки та піклування здійснює вирішення сімейного спору батьків щодо питання реалізації ними батьківських прав та обов'язків щодо спільної дитини, коли вони звертаються до органу опіки та піклування. Відповідно до ч. 2 ст. 19 СК України прийняте рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 170 цього Кодексу (прийняття рішення про відібрання дитини від батьків, про що піде мова пізніше)³⁶. За загальним правилом, рішення цього органу має рекомендаційний характер. Водночас його рішення є обов'язковими до виконання, якщо протягом десяти днів від часу винесення рішення заінтересована особа не звернулася до суду. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої заяви. Попереднє звернення до органів опіки та піклування не вимагається. Особа самостійно вирішує, чи відразу звертатись до суду, чи попередньо звернутися в орган опіки та піклування³⁷. У такому рішенні можуть вказуватися, наприклад, порядок участі того з батьків, хто проживає окремо, у вихованні дитини, характер, місце, час, тривалість спілкування³⁸ (по суті здійснюється застосування такого способу захисту, як встановлення батьківського правовідношення); у рішенні щодо визначення прізвища або імені дитини – констатується яке прізвище чи ім'я слід визначити дитині; у рішенні щодо зміни прізвища дитини – констатується зміна прізвища дитини, що в подальшому реалізується через внесення відповідних змін до актового запису про народження дитини та до свідоцтва про народження (здійснюється або встановлення, або зміна правовідношення); у рішенні щодо визначення місця проживання дитини – встановлюється місце проживання дитини у одного із батьків або її передача для виховання бабі, діду, іншим родичам, якщо буде визнано, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, або відібрання дитини від особи, з якою вона проживає, і передання її для опікування органу

³⁵ Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 91.

³⁶ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.

³⁷ Сердечна І. Юрисдикційна форма захисту сімейних прав та інтересів. *Університетські наукові записки*, 2019, Том 18, № 3 (71). С. 174.

³⁸ Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. За ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. С. 473.

опіки та піклування, якщо дитина не може бути передана жодній із цих осіб; у рішенні щодо негайного відібрання дитини – констатація факту загрози для життя та здоров'я дитини та передачу під опікування органу опіки та піклування (також застосовуються такі способи захисту, як встановлення або зміна правовідношення, або припинення дій, які порушують сімейні права дитини шляхом її відібрання від осіб – порушників зазначених прав)³⁹.

У разі звернення дитини до органу опіки та піклування за захистом своїх прав та інтересів у разі неналежного виконання батьками своїх обов'язків щодо неї відповідно до ч.ч. 2 та 3 ст. 152 СК України, орган опіки та піклування може застосувати такий спосіб захисту як припинення дій, що порушують сімейні права та інтереси.

Особливим способом захисту, який застосовується органом опіки та піклування є надання згоди на вчинення батьками дитини ряду дій, спрямованих на реалізацію власних сімейних прав та обов'язків як батьків дитини та відповідних прав та обов'язків дитини, в тому числі на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини (ч. 4 ст. 177 СК України), інших правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, щодо майна, власником (співвласником) та/або користувачем якого є дитина або відмови від майнових прав дитини чи видання письмових зобов'язань від імені дитини (ч. 3 ст. 177 СК України), відповідних дій законних представників дитини (ч. 3 ст. 246 СК України); на укладання договору щодо припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно або на відчуження майна, отриманого за цим договором (ст. 190 СК України). Відповідний дозвіл на реалізацію сімейних прав та інтересів дитини в окремих випадках орган опіки та піклування надає не тільки батькам, а й бабі, діду, іншим родичам, зокрема на реалізацію права забрати дитину з пологового будинку, якщо цього не зробили батьки дитини (ч. 4 ст. 143 СК України). Застосування такого способу захисту наділяє батьків, інших учасників сімейних відносин дієздатністю у зазначених вище правовідносинах (можемо назвати цей спосіб захисту «надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини»)⁴⁰.

Також особливим способом захисту сімейних прав та інтересів дитини є здійснення контролю за цільовим витрачанням аліментів на дитину, що здійснюється у формі інспекційних відвідувань одержувача

³⁹ Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 91-92.

⁴⁰ Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 92.

аліментів (ст. 186 СК України). В даному випадку, можемо говорити про такий спосіб захисту як «попередження дій, які порушують сімейні права»; з іншого боку орган опіки та піклування не наділений повноваженнями щодо припинення дій, які порушують сімейні права у цій сфері – він може лише звернутися до суду із позовом про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини. Попередження дій, які порушують сімейні права може здійснюватися і у випадках здійснення контролю умов утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування (ч. 1 ст. 246 СК України) та нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини (ст. 235 СК України)⁴¹.

Крім цього, орган опіки та піклування у ряді випадків здійснює правовстановлюючі повноваження, зокрема призначає опікуна чи піклувальника дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування (ст. 243 СК України), надання згоди на усиновлення у разі, якщо опікун або піклувальник не дав згоди на усиновлення дитини (ч. 2 ст. 221 СК України), передає дитину під патронат, встановлює та продовжує строк перебування дитини під патронатом, укладає договір про патронат та здійснюють нагляд за його виконанням патронатними вихователями (ч.ч. 5, 6 ст. 252 СК України), у разі необхідності звільняє опікуна та піклувальника від їх обов'язків (ст. 251 СК України)⁴².

Органи опіки та піклування беруть участь у захисті сімейних прав та інтересів опосередковано – через участь у судовому розгляді сімейних спорів щодо виховання та утримання дитини або ініціювання такого розгляду. Зокрема, при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, що подає висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які

⁴¹ Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 92.

⁴² Ходак С. М. Категорія інтересу в сімейному праві України. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2020. С. 146.

стосуються справи⁴³. Ці органи вправі самостійно звернутися до суду, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, в тому числі із позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України), про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України), про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у випадках виявлення нецільового витрачання аліментів на дитину⁴⁴.

Отже, існують дві форми захисту сімейних прав та інтересів батьків та дітей органами опіки та піклування: безпосередня участь у захисті сімейних прав та інтересів, коли орган опіки та піклування самостійно застосовує відповідні способи захисту і опосередкована, коли орган опіки та піклування залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини, однак самостійно відповідні способи захисту не застосовує. Орган опіки та піклування застосовує наступні способи захисту сімейних прав та інтересів: встановлення сімейного правовідношення, його зміна, надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини, попередження дій, які порушують сімейні права. Останні два способи є особливими і притаманні лише органам опіки та піклування. Надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини як спосіб захисту застосовується органом опіки та піклування шляхом надання дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини, інших правочинів щодо майна, власником (співвласником) та/або користувачем якого є дитина, на укладання договору щодо припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно або на відчуження майна, отриманого за цим договором, надання дієздатності на вчинення інших повноважень щодо вчинення правочинів щодо майна дитини або її цивільних зобов'язань чи аліментних зобов'язань батьків. Попередження дій, які порушують сімейні права як спосіб захисту здійснюється шляхом проведення контрольно-наглядових заходів за цільовим витрачанням аліментів на дитину, за умовами утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування, за дотриманням прав усиновленої дитини тощо.

⁴³ Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 93.

⁴⁴ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.

3. Способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Останній здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі (в тому числі сімейних прав та інтересів, визначених ст. ст. 51 і 52 Конституції України). Крім нього є й інші правозахисні органи та організації – адвокатура, громадські організації, в тому числі які здійснюють сімейну медіацію, які з метою захисту порушених, оспорюваних чи невизнаних сімейних прав та інтересів дитини застосовувати відповідні способи захисту або звертатися до органів, які уповноважені їх застосовувати⁴⁵.

Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена) належить до важливих національних правозахисних інститутів, які створюються для контролю над діяльністю органів державної влади з метою дотримання ними прав та свобод людини й громадянина й приймає участь в усіх елементах механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що здійснюється як за зверненнями осіб, права та законні інтереси яких були порушені, так і за власною ініціативою з метою попередження порушень (моніторингу стану виконання законодавства, яке визначає права людини у певній сфері, в тому числі й сімейних)⁴⁶.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має такі повноваження в контексті розгляду справи про порушення прав людини за заявою відповідної особи, за результатами здійснення моніторингу або при розгляді справи відповідним судовим чи іншим юрисдикційним органом:

а) звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, безперешкодно відвідувати їх, бути присутнім на засіданнях колегіальних органів, ознайомлюватися з документами цих органів та організацій, вимагати сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків;

⁴⁵ Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями. *Економіка, фінанси, право*. 2024. № 2. С. 107.

⁴⁶ Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: порівняльно-правове дослідження: дис.... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Маріуполь, 2014. С. 192.

б) відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, інші спеціальні виховні та соціальні заклади для дітей;

в) звертатися до Конституційного Суду України з поданням про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які стосуються прав і свобод людини і громадянина (якщо відповідні права порушені при застосуванні відповідного правового акту);

г) звертатися до суду про захист прав і свобод дитини; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)); вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду; ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень⁴⁷.

Важливим повноваженням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є направлення ним у відповідні органи акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів. Акти реагування спрямовуються на поновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного сімейного права чи інтересу, однак ними не застосовуються самостійні способи захисту, вони є лише підставою для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина, а у разі подання до Конституційного Суду України – вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) правового акта, який стосується прав і свобод людини і громадянина⁴⁸.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений має право призначати своїх представників у межах виділених коштів, затверджених Верховною Радою України. Одним із таких представників є представник Уповноваженого з прав дитини, який очолює Управління

⁴⁷ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

⁴⁸ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

моніторингу додержання прав дитини та сім'ї, молоді та спорту і забезпечує здійснення парламентського контролю за дотриманням прав людини і громадянина у сфері захисту прав дитини, передусім у формі моніторингу стану дотримання прав людини і громадянина у сфері захисту прав дитини державними органами та органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями, забезпечення поновлення порушених прав⁴⁹, передусім: права на піклування та турботу батьків, права на утримання з боку батьків (аліменти), права на виховання в сім'ї, права на ім'я та можливість знати своїх батьків – тільки за 2022 рік зафіксовано 1237 випадки порушення сімейних прав та інтересів дитини, за якими було направлено 1650 актів реагування до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ та організацій. В рамках функціонування інформаційно-комунікаційного порталу «Діти війни» відкрито новий простір – Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, аналогічні консультаційні центри створені в містах Хмельницький та Львів, де кожному громадянину можна отримати правову допомогу, пов'язану із поверненням дитини або сімей з дітьми на підконтрольну Уряду України територію, отримання правовстановлюючих документів, встановлення контакту з дитиною, яку було вивезено одним із батьків з-за кордону, інших питань захисту порушених прав дитини⁵⁰.

Отже, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, діючи через свого представника з прав людини і Управління моніторингу додержання прав дитини та сім'ї, молоді та спорту, вправі звертатися до суду та інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій щодо поновлення порушених, оспорюваних чи невизнаних сімейних прав та інтересів дитини, брати участь у розгляді відповідних питань цими органами. Крім цього, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини самостійно застосовує такі способи захисту сімейних прав та інтересів дитини як:

а) сприяння батькам у самозахисті сімейних прав та інтересів дитини, що виявляється у надання правової інформації батькам, необхідної для здійснення самозахисту, розгляді звернень від них та інформування щодо кращого способу вирішення питання;

б) моніторинг стану додержання сімейних прав та інтересів дитини і сприяння поновленню порушених сімейних прав та інтересів дитини

⁴⁹ Представник Уповноваженого з прав дитини. Права дитини. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zagalna-informaciya-pd>.

⁵⁰ Діти війни – щорічна доповідь доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny>.

іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями шляхом направлення обов'язкових до виконання актів реагування⁵¹.

Інша форма захисту сімейних прав та інтересів дитини – їх захист саме правозахисними громадськими об'єднаннями. Якщо захист сімейних прав та інтересів дитини Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини входить до змісту юрисдикційної форми захисту, то дії громадських організацій та реалізація ними правозахисних функцій об'єднані поняттям «неюрисдикційні способи захисту». Слід зазначити, що громадські правозахисні організації в цьому контексті виступають як надійні партнери у захисті материнства, батьківства та дитинства, сприяють здійсненню державної політики у сфері материнства та дитинства, в тому числі у сфері захисту інтересів дітей. Вирішення сімейних спорів через зазначені структури сприяє всебічному вирішенню спірних питань, пов'язаних із порушенням сімейним правом чи невизнаним сімейним інтересом без звернення до суду або остаточно ставить ризик під можливістю поновлення порушеного права без звернення до суду із використанням неюрисдикційних способів захисту сімейних прав та інтересів⁵². Способи захисту сімейних прав та інтересів, які при цьому застосовуються – це передусім організація переговорів між учасниками сімейних відносин щодо урегулювання спірних питань, в тому числі пов'язаних із поновленням порушеного, невизнаного або оспорюваного сімейного права чи інтересу⁵³. Відповідні питання охоплюються поняттям «медіація». Остання відповідно до п. 4 ст. 1 Закону України «Про медіацію» є позасудовою добровільною, конфіденційною, структурованою процедурою, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Медіація може бути застосована з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з

⁵¹ Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями. *Економіка, фінанси, право*. 2024. № 2. С. 108.

⁵² Vattras, V., Havrik, R., Omelchuk, O., Stefanchuk, M., Lohvinova, M. (2024) Family rights and child interests: non-jurisdictional approaches in Ukraine and EU legislation. *Lex Humana*, 16(1), 203-204. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2885/3697>.

⁵³ Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями. *Економіка, фінанси, право*. 2024. № 2. С. 108.

підозрюваним (обвинуваченим)⁵⁴. Результатом процесу проведення сімейної медіації є укладення сторонами медіації угоди за результатами медіації, в якій зазначаються узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання. Зокрема, у разі розірвання шлюбу батьки повинні вирішити, з ким житиме дитина, та визначити місце зустрічі дитини з другим із батьків; якщо один із батьків не працює, то в договорі має бути вирішено питання про перспективи виховання та утримання дітей. Загалом, досягнення згоди є найкращим способом вирішення питання щодо здійснення батьківських прав та обов'язків, оскільки свідчить про добрі стосунки між батьками та дає можливість уникнути вирішення більш тривалої та виснажливої процедури захисту сімейних прав дитини у суді. У конкретному випадку слід зазначити, неюрисдикційний спосіб захисту прав сім'ї дитини реалізується у формі самозахисту, якщо батьки самостійно домовилися про питання щодо здійснення своїх батьківських обов'язків⁵⁵. Однак, у разі, якщо вони уклали угоду саме за результатами звернення до громадської правозахисної організації, то такий спосіб захисту сімейних прав та інтересів навряд чи може вважатися саме самозахистом, в даному аспекті можемо говорити про такий спосіб захисту як поновлення порушеного, оспорюваного сімейного права чи інтересу, його визнання через фіксацію цього в угоді за результатами медіації. Хоча у СК України та в Законі України «Про медіацію» не зазначено на правовій природі угоди за результатами медіації, однак у п. 3 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про медіацію» сторони медіації зобов'язані виконувати угоду за результатами медіації в порядку і строки, встановлені такою угодою. Угода за результатами медіації має містити наслідки їх невиконання або неналежного виконання угоди (в тому числі звернення до суду за захистом порушеного сімейного права чи інтересу)⁵⁶.

Крім безпосередньої форми захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними громадськими організаціями, коли вони самостійно застосовують відповідні способи захисту, може мати місце і опосередкована, коли відповідна організація залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини як представник, тобто самостійно відповідні способи захисту не

⁵⁴ Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

⁵⁵ Vstras, V., Havrik, R., Omelchuk, O., Stefanchuk, M., Lohvinova, M. (2024) Family rights and child interests: non-jurisdictional approaches in Ukraine and EU legislation. *Lex Humana*, 16(1), 205. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2885/3697>.

⁵⁶ Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

застосовує. В цьому контексті слід згадати про адвокатуру як правозахисний інститут⁵⁷.

Серед неурядових правозахисних організацій важливе місце займає адвокатура. Адвокати є професійними захисниками прав людини⁵⁸. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатська діяльність – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі. Адвокатура здійснює правозахисну діяльність у формі: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення процесуальних та інших документів правового характеру; представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного судочинства, а також в Європейському суді з прав людини⁵⁹. Адвокатура не застосовує самостійно ті чи інші способи захисту сімейних прав та інтересів, однак опосередковано бере участь у захисті сімейних прав та інтересів через надання допомоги батькам у здійсненні самозахисту сімейних прав та інтересів дитини та суду у вирішенні спору, за результатами чого суд застосовує відповідні способи захисту сімейних прав та інтересів⁶⁰.

Отже, Уповноважений Верховної Ради України з прав застосовує такі способи захисту сімейних прав та інтересів дитини як: сприяння батькам у самозахисті сімейних прав та інтересів дитини, що виявляється у надання правової інформації батькам, необхідної для здійснення самозахисту, розгляді звернень від них та інформування щодо кращого способу вирішення питання; моніторинг стану додержання сімейних прав та інтересів дитини і сприяння поновленню порушених сімейних прав та інтересів дитини іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями шляхом направлення обов'язкових до виконання актів реагування. В цьому випадку захист сімейних прав та інтересів дитини Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини входить до змісту юрисдикційної форми захисту. Дії громадських організацій та реалізація ними правозахисних функцій об'єднані поняттям «неюрисдикційні способи захисту», громадські правозахисні організації

⁵⁷ Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями. *Економіка, фінанси, право*. 2024. № 2. С. 109.

⁵⁸ Алмаш М. М. Захист прав людини неурядовими правозахисними організаціями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 32. Том 1. С. 99.

⁵⁹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

⁶⁰ Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями. *Економіка, фінанси, право*. 2024. № 2. С. 109.

в цьому контексті застосовують такі способи захисту сімейних прав та інтересів дитини як: організація переговорів (медіації) між учасниками сімейних відносин щодо урегулювання спірних питань, в тому числі пов'язаних із поновленням порушеного, невизнаного або оспорюваного сімейного права чи інтересу, поновлення порушеного, оспорюваного сімейного права чи інтересу, його визнання через фіксацію цього в угоді за результатами медіації. Крім безпосередньої форми захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та громадськими організаціями, коли вони самостійно застосовують відповідні способи захисту, може мати місце і опосередкована, коли відповідний орган чи організація залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини як представник, тобто самостійно відповідні способи захисту не застосовує. В даному випадку відповідний орган чи організація здійснюють надання допомоги батькам у здійсненні самозахисту сімейних прав та інтересів дитини та суду у вирішенні спору, за результатами чого суд застосовує відповідні способи захисту сімейних прав та інтересів.

ВИСНОВКИ

На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити наступне. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році зумовило необхідність внесення змін та доповнень до сімейного законодавства, яке було передусім законодавством мирного часу і не могло врахувати усіх труднощів в реалізації сімейних прав та інтересів дитини в умовах правового режиму воєнного стану. Не виключенням стало і реформування законодавства, яке врегульовує питання захисту сімейних прав та інтересів дитини, в тому числі й особливостей застосування способів захисту в умовах війни батьками дитини, іншими законними представниками дитини, судом, органами опіки та піклування, іншими органами, уповноваженими здійснювати захист сімейних прав та інтересів дитини (покладання обов'язків законного представника дитини, що перебуває у виховному, соціальному чи медичному закладі на керівника цього закладу; спрощення процедури виїзду дитини за кордон без супроводу батьків; окремі зміни у застосуванні цими особами способів захисту права дитини на утримання).

В умовах правового режиму воєнного стану органи опіки та піклування застосовують наступні способи захисту сімейних прав та інтересів: встановлення сімейного правовідношення, його зміна, надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини, попередження дій, які порушують сімейні права. Останні два способи є особливими і притаманні лише органам опіки та піклування. Надання права здійснювати окремі права

та обов'язки як батьків чи законних представників дитини як спосіб захисту застосовується органом опіки та піклування шляхом надання дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини, інших правочинів щодо майна, власником (співвласником) та/або користувачем якого є дитина, на укладання договору щодо припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно або на відчуження майна, отриманого за цим договором, надання дієздатності на вчинення інших повноважень щодо вчинення правочинів щодо майна дитини або її цивільних зобов'язань чи аліментних зобов'язань батьків. Попередження дій, які порушують сімейні права як спосіб захисту здійснюється шляхом проведення контрольно-наглядових заходів за цільовим витрачанням аліментів на дитину, за умовами утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування, за дотриманням прав усиновленої дитини тощо.

В умовах правового режиму воєнного стану Уповноважений Верховної Ради України з прав застосовує такі способи захисту сімейних прав та інтересів дитини як: сприяння батькам у самозахисті сімейних прав та інтересів дитини, що виявляється у надання правової інформації батькам, необхідної для здійснення самозахисту, розгляді звернень від них та інформування щодо кращого способу вирішення питання; моніторинг стану додержання сімейних прав та інтересів дитини і сприяння поновленню порушених сімейних прав та інтересів дитини іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями шляхом направлення обов'язкових до виконання актів реагування. Крім безпосередньої форми захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та громадськими організаціями, коли вони самостійно застосовують відповідні способи захисту, може мати місце і опосередкована, коли відповідний орган чи організація залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини як представник, тобто самостійно відповідні способи захисту не застосовує. В даному випадку відповідний орган чи організація здійснюють надання допомоги батькам у здійсненні самозахисту сімейних прав та інтересів дитини та суду у вирішенні спору, за результатами чого суд застосовує відповідні способи захисту сімейних прав та інтересів.

АНОТАЦІЯ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році призвело до істотних змін у пріоритетах у захисті прав дитини – ключовим в даному аспекті стало передусім право дитини на життя, яке хоч і не є сімейним, однак також має бути забезпечене її батьками, усиновителями, законними представниками; окремих змін у здійсненні способів захисту прав та інтересів дитини органами опіки та

підкування, правозахисними органами та організаціями. У монографії визначені окремі теоретико-правові та прикладні аспекти застосування способів захисту сімейних прав та інтересів дитини в умовах правового режиму воєнного стану. Зокрема, зазначено, що спрощення процедури виїзду дитини за кордон без супроводу батьків призвело до ризиків зловживання родичами дитини своїми правами та вивезення дитини за кордон без узгодження цього вивезення з батьками дитини та наміру повернення дитини у державу її громадянства; також є неузгодженими положення п. 2-3 Правил перетинання державного кордону громадянами України та ст. 157 СК України. Останній передбачає необхідність отримання згоди для переміщення дитини будь-якого віку за кордон (а не тієї, яка не досягла 16 років), крім цього в ній не міститься можливостей переміщення дитини іншими особами. В умовах правового режиму воєнного стану органи опіки та піклування здійснюють дві форми захисту сімейних прав та інтересів дітей: безпосередня участь у захисті сімейних прав та інтересів, коли орган опіки та піклування самостійно застосовує відповідні способи захисту і опосередкована, коли орган опіки та піклування залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання та утримання дитини, однак самостійно відповідні способи захисту не застосовує. При цьому, орган опіки та піклування застосовує наступні способи захисту сімейних прав та інтересів: встановлення сімейного правовідношення, його зміна, надання права здійснювати окремі права та обов'язки як батьків чи законних представників дитини, попередження дій, які порушують сімейні права. У монографії визначено такі способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями як: сприяння батькам у самозахисті сімейних прав та інтересів дитини; моніторинг стану додержання сімейних прав та інтересів дитини і сприяння поновленню порушених сімейних прав та інтересів дитини іншими органами та організаціями шляхом направлення обов'язкових до виконання актів реагування; організація переговорів (сімейної медіації) щодо урегулювання спірних питань здійснення батьківських прав та обов'язків; участь в укладенні за результатами медіації угоди, в якій зазначаються узгоджені зобов'язання щодо поновлення порушених, оспорюваних або невизнаних сімейних прав та інтересів дитини.

Література

1. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 року № 349. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-п#Text>.
2. Про внесення змін до статті 30-1 Закону України "Про охорону дитинства" щодо законного представництва деяких категорій дітей під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні: Закон України від

22 травня 2022 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2267-20#Text>.

3. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 і від 27 березня 2022 р. № 385: постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 року № 580. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-2022-п>.

4. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 року № 546. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-п>.

5. Деякі питання повернення дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України з метою отримання тимчасового захисту під час воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 7 липня 2022 року № 794. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2022-п>.

6. Havrik R. Example aspects of the application of the methods of protection of the child's family rights and interests by its parents (legal representatives) in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2024. № 1. Pp. 19-28. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2024-1-3>.

7. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо удосконалення механізму проведення евакуації: постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2022 року № 940. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2022-п#Text>.

8. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п#Text>.

9. Олійник А. Сучасні виклики та актуальні проблеми захисту прав та інтересів дітей у цивільних та сімейних справах в умовах воєнного стану: огляд практики Верховного Суду. *Офіційний сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Zahist_ditei_voen_stan.pdf.

10. Коваленко М. В. Виїзд дітей та студентів за кордон в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2023. № 1. С. 10-15. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-1-2>.

11. Аліментні зобов'язання у період воєнного стану. *Координаційний центр з надання правової допомоги*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/alimentni-zobovyazannya-u-period-voyennogo-stanu>.

12. Про внесення зміни до розділу XIII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про виконавче провадження": Закон України від 15 березня 2022 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2129-20#Text>.

13. Роз'яснення Мін'юсту щодо аліментних зобов'язань у період воєнного стану (1 квітня 2022 року). *Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-minyustu-shchodo-alimentnih-zobov'язan-u-period-voyennogo-stanu>.

14. Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 року № 146. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-93-п#Text>.

15. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

16. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.

17. Буряченко А. М. Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2022. 234 с.

18. Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки та піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 89-93. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.16>.

19. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник для студ.вищ.навч.закл. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.

20. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. К: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.

21. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2003. 464 с.

22. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.

23. Лепех С. М. Сімейне право України. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.

24. Сердечна І. Юрисдикційна форма захисту сімейних прав та інтересів. *Університетські наукові записки*, 2019. Том 18. № 3 (71). С. 170-183. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.71.14>.

25. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. За ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.

26. Ходак С. М. Категорія інтересу в сімейному праві України. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2020. 184 с.

27. Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів дитини правозахисними органами та організаціями. *Економіка, фінанси, право*. 2024. № 2. С. 107-110. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.2.22>.

28. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: порівняльно-правове дослідження: дис.... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Маріуполь, 2014. 236 с.

29. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

30. Представник Уповноваженого з прав дитини. Права дитини. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zagalna-informaciya-pd>.

31. Діти війни – щорічна доповідь доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny>.

32. Vatrás, V., Havrik, R., Omelchuk, O., Stefanchuk, M., Lohvinova, M. (2024) Family rights and child interests: non-jurisdictional approaches in Ukraine and EU legislation. *Lex Humana*, 16(1), 194-210. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2885/3697>.

33. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

34. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України*. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.

35. Алмаш М. М. Захист прав людини неурядовими правозахисними організаціями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 32. Том 1. С. 98-103.

36. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

Інформація про автора:

Гаврік Роман Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права

Хмельницького університету управління та права

імені Леоніда Юзькова

вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, Україна